

Тетяна Гошко

ІСТОРІЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА ОЧИМА ЮРИСТА

Микола Кобилецький. *Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження*. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.

Місто завжди визначалося багатьма чинниками: соціальним, політичним, економічним, торговельним. Проте, як слушно зауважив Фернан Бродель, «не існувало міст без влади, яка водночас і захищала, і примушувала, хоч би яка була форма такої влади, хоч би яка соціальна група її втілювала»¹. Саме у такому, владно-правовому, сенсі міста являли собою витвір Середньовіччя. Адже доти вони, виконуючи торговельні та господарські функції, були передусім оборонними пунктами та адміністративними центрами, і лише отримавши самоврядування й оформивши свій правовий статус, стали такими, якими ми звикли їх бачити. З'являється особливий феномен європейської історії – міське право, що дозволяє містам, за висловом того-таки Броделя, «розмовляти однією й тією самою в основі своїй мовою». Такою специфічною «мовою» для міст Центральної та Східної Європи служило німецьке право, зокрема одна з його версій – право магдебурзьке².

Питання про специфіку магдебурзького права у східноєвропейських містах, незважаючи на чималу історіографію, досі залишається відкритим. Ще більше це стосується українських міст, тож кожне нове дослідження у цій царині належить вітати. Що ж до монографії Миколи Кобилецького, про яку піде мова далі, то вона цікава й тим, що написана не істориком, а юристом – істориком права, який привносить нову термінологію і методологію в дослідження. Відмінність у підходах істориків та юристів до вивчення німецького права добре окреслив В. Кіселичник, чию думку дозволю собі повторити:

Історики здебільшого розглядали міське право як санкціоноване державою право на самоврядування, акцентуючи увагу на питаннях, коли було надане Львову [можемо сказати «українським містам». – Т. Г.] магдебурзьке право, як воно застосовувалося, як повсякденне життя львівської громади співвідносилось з нормами права. Для істориків права ці питання є також важливими, але основою наукового аналізу є дослідження природи і джерел міського права, правотворчої діяльності самоврядних органів, змісту правових норм та механізмів їхньої реалізації. Отже, юристи схильні розглядати міське право як систему правових норм, які регулюють сферу життєдіяльності міської територіальної громади³.

Як зазначає сам Микола Кобилецький у вступі до своєї праці, книжка стала «підсумком тривалих авторських студій, що поступово сформували світоглядні, методологічні, фактологічні, соціально-культурні, психологічні, мовнолінгвістичні складники наукової позиції» (с. 7). З монографії справді видно, що Автор багато працював у бібліотеках не лише України, а й Польщі та Німеччини. Залучено великий іноземний матеріал, що дало можливість розглянути магдебурзьке право, вживане в Україні, на ширшому тлі. Привертає увагу й та, на жаль, не часто притаманна працям юристів, деталь, що Автор використав матеріали центральних історичних архівів України у Львові та Києві, Відділу рукописів Бібліотеки Львівського національного університету ім. Ів. Франка тощо. Разом із тим набігає низка застережень, хоча мої критичні зауваження будуть водночас і самокритикою, бо дещо з того, що я закидаю книжці, можна було б закинути й моїй, щоправда, значно скромнішій за обсягом і завданнями, праці, яка вийшла кілька років тому.

Почати варто з назви роботи («*Магдебурзьке право в Україні*»), яка, за логікою, обіцяє системний і всебічний розгляд цього правового феномену. Натомість досягнути цього Авторіві, на мій погляд, не вдалося. Він намагається розповісти про все, так чи інакше пов'язане з функціонуванням магдебурзького права, причому не лише в Україні, але й у

Центрально-Східній Європі загалом. Так, окремий розділ присвячено розповсюдженню магдебурзького права у Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Литві, Угорщині та Білорусі (це займає лише 10 сторінок, тож огляд є неунікнено схематичним). Проблему поширення магдебурзького права в Україні розглянуто на наступних 20 сторінках, що, по-перше, теж малувато, а по-друге, залучено аж надто вибірковий матеріал, який належно не репрезентує жодного з регіонів України, а тим більше не відображає ні локальної специфіки, ні часових і просторових змін, ні загальних тенденцій локаційного процесу.

Чергове питання насувають хронологічні рамки дослідження, що їх Автор окреслює XIV – першою половиною XIX століття. Загальновідомо, що в такому розлогодному часовому проміжку України як цілості не існувало: спершу руські території входили до Корони Польської і Великого князівства Литовського, причому в кожній із цих держав німецьке право мало свою специфіку, далі, вже в складі Речі Посполитої, спостерігалася нова хвиля локацій на німецькому праві – з власними особливостями. Перехід козацького Гетьманату під протекторат московського царя приніс чергові зміни у діяльність органів міського самоврядування (щоправда, цьому присвячено окремий розділ, але він має не аналітичний, а радше систематизуючий характер). Врешті, поділи Речі Посполитої вкотре змінили ситуацію, а специфіка магдебурзького права в українських містах XIX ст. є взагалі окремою дослідницькою темою. Окреслені зміни нелегко простежити навіть на прикладі двох міст – Львова і Києва, а що вже говорити про регіональні відмінності по всій Україні. Таким чином, заявлені Автором хронологічні й територіальні рамки виглядають нереально з перспективи наукового аналізу. Їх ще можна було б якось виправдати, якби існували спеціальні дослідження по окремих регіонах і періодах, але таких досі, на жаль, майже немає, коли не рахувати кількох статей самого Миколи Кобилицького, присвячених Львову та малим містам Львівщини⁴.

Перший розділ монографії присвячено, як і годиться, історіографії та джерельній базі дослідження. Автор досить

детально аналізує українську, німецьку, польську, російську, білоруську та, частково, литовську історіографію, однак логіку викладу вдається простежити не завжди. Так, огляд української історіографії подано за хронологічним принципом (щоправда, з нього складно зрозуміти, які питання є малодослідженими чи й взагалі не висвітленими), натомість польську історіографію згруповано за проблемами, а німецьку – знову за хронологією. Деякі авторські твердження «провисають», як, для прикладу, тут: «Магдебурзьке право у Вільно (Вільнюсі) й на території Великого князівства Литовського, зокрема на українських землях, досліджував відомий польський науковець, професор університету м. Вільно Іво Яворський. На його думку, магдебурзьке право на території Великого князівства Литовського було запроваджено за допомогою польських міст. Таку концепцію критикували литовські науковці» (с. 17). Виникає запитання: хто саме з-поміж литовських істориків заперечував тезу Яворського? які аргументи наводив?

Не вдалося уникнути й низки неточностей. Так, читаємо, що «у 80-х роках ХХ ст. почали з'являтися видання, в яких публікували історичні документи, зокрема привілеї магдебурзького права окремих магдебурзьких міст. Наприклад, такий збірник, підготовлений 1982 р. Г. Боряком та Н. Яковенко, було видано про Київ. У 1986 р. аналогічний збірник документів стосувався Львова». Насправді ж згадані праці – це не збірники, а каталоги документів Києва і пергаментних актів Львова (причому останній вийшов друком не у «80-х роках», а 1972 р.)⁵. Неясно також, яке видання 1986 р. мав на увазі Автор, згадуючи його без посилання. Можливо, йшлося про збірник «Історія Львова в документах і матеріалах»⁶, однак він містить лише уривки з різноманітних джерел, які, зрозуміло, заторкують історію міського самоврядування лише принагідно. Що ж до відповідних привілеїв Львова, то їх уперше повністю опублікував Мирон Капраль аж 1998 р.⁷, а по Києву такого видання немає досі. Принагідно зауважу, що інші праці Капрала згадано одним реченням, ба не враховано виданих ним цехових привілеїв⁸, хоча в рецензованій монографії є спеціальний підрозділ «Організація та правові засади діяльності

цехів». Не використано й книжки Капраля *«Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини)»* (Львів, 2003). Беручи до уваги, що Мирон Капраль на сьогодні є одним з найавторитетніших знавців міської проблематики, оминання його робіт виглядає щонайменше дивним. Варто було б згадати й працю Сергія Климовського про соціально-топографічний розвиток Києва XVI – першої половини XVII ст.⁹, яка викликала жваву полеміку на сторінках *«Українського гуманітарного огляду»* стосовно київських юридик¹⁰. Врешті, проблему юридик нещодавно висвітлила у своїй докторській дисертації та, відповідно, монографії Мар'яна Долинська¹¹. Хоча у рецензованій праці юридикам присвячено окремий шкiц, проте жодної зі згаданих робіт до уваги, на жаль, не взято.

Сказане перегукується, слід гадати, з історіографічною настановою Миколи Кобилецького – розглядати лише давніші праці, які вже були проаналізовані істориками та навіть потрапили до спеціальних історіографічних оглядів¹². Розвідок останніх років він не аналізує, хоча тут є про що писати – бодай, для прикладу, про статті колег Автора, опубліковані у *«Віснику Львівського університету»*¹³, про роботи київських юристів¹⁴ чи про публікації матеріалів конференцій, присвячених річницям надання магдебурзького права окремим містам¹⁵. Те саме стосується і зарубіжної історіографії. Не зупиняючись на цьому детальніше, зауважу, що чимало робіт побачило світ останнім часом у Білорусі¹⁶ та Польщі, причому не лише стосовно польських міст, а й безпосередньо щодо міст України¹⁷ (найновіша польська історіографія магдебурзького права взагалі заслуговувала б на окреме дослідження). Врешті, обговорюючи російський доробок, не можна обійтися без праць Александра Рогачевського, особливо його ґрунтовної монографії *«Очерки по истории права Пруссии XIII–XVII вв.»*¹⁸, яка, на відміну від двох попередніх книжок¹⁹, Миколи Кобилецькому, схоже, невідома.

Другий розділ рецензованої монографії обговорює зародження та правову природу самоврядування у німецьких містах. Цей текст справляє набагато солідніше враження завдяки детальному та фаховому розглядові складу міст, що входи-

ли до шести окремих «сімей» німецького права, а також простеженню щаблів упривілеювання Магдебурга: формуванню купецького права, яке лягло в основу міського, та аналізові привілею архієпископа Віхмана 1188 р. і купленого мешканцями міста диплома саксонського герцога Альберта 1294 року. Втім, не обійшлося й без «закодованих» тверджень. Наприклад, Автор пише: «Важливими у формуванні магдебурзького права стали грамоти й нормативні акти, скеровані міською радою Магдебурга до інших міст»; далі перераховуються відповідні документи й серед них – «грамота, спрямована з Галле Генріху Бородатому для Новомаркта 1235 р.» (с. 52). То від кого ж виходив і кому був адресований цей документ?

В окремому підрозділі цього-таки розділу («Порядок формування, структура та компетенція органів самоврядування Магдебурга») оповідається про появу та принципи роботи бурдингу й колегії шиффенів, про її писаря, про те, хто міг займати ці посади, як діяв бургграф та бургграфський суд, про діяльність солтиса, міської ради й бургомістрів. Авторський виклад дає можливість, що дуже важливо, побачити схожість і відмінність класичного магдебурзького права від того варіанта, який діяв на українських теренах. Проте й тут не завжди дотримано бажаної чіткості, оскільки формування органів міського самоврядування розглянуто не в хронологічному порядку. Так, говорячи про бурдинг, Автор зазначає: «Цей орган існував одночасно з міською радою... Він не став особливим органом міського самоврядування, але в окремих випадках міська громада за його допомогою відстоювала свої права й інтереси у конфліктах із міською радою» (с. 53). Насправді ж міську раду було утворено в XIII ст., тоді як засади діяльності бурдингу окреслив ще привілей Віхмана 1188 р. Зрозуміло, що Авторові не йшлося про початкову фазу існування бурдингу, але з самого тексту цього не видно, тож читач мусить губитися в здогадах. Інший приклад: на с. 61 читаємо: «Основним органом самоврядування Магдебурга стала міська рада, перші згадки про яку сягають 40-х років XII ст., документально підтверджена 1244 р.», натомість сторінкою пізніше пишеться: «У 1238 р. радників уперше згадано в міському реєстрі у зв'язку із будівництвом

міського муру, ремонтом доріг і мостів. Колегію радників як самостійний орган міського самоврядування створено 1240 р.». То до якого ж часу відносяться перші згадки про міську раду Магдебурга?

Третій розділ монографії містить розгляд джерел магдебурзького права. Спершу під цим кутом зору проаналізовано згаданий вище привілей архієпископа Віхмана 1188 р., далі розглянуто поняття «вейхбільд», «ортилі» та «вількер»²⁰ і показано значення цих пам'яток. Переходячи до класифікації джерел магдебурзького права, Микола Кобилецький, услід за багатьма німецькими дослідниками, поділяє їх на офіційні (автентичні) та неофіційні (неавтентичні). До перших у роботі зараховано «джерела, котрі містять правові норми, що ґрунтувалися на основі рішень Магдебурзького шиффенського столу або шиффенських столів інших міст, які використовували магдебурзьке право», причому без суттєвого значення, з чиеї ініціативи – службових чи приватних осіб – створювали відповідний збірник законів. Сюди ж, за Автором, належить віднести й правові роз'яснення – ортилі магдебурзьких шиффенів, що надсилалися в інші міста. До неавтентичних джерел у монографії залічено ті, де

...не обмежувались переписуванням магдебурзьких ортилів, а спробували їх удосконалити. Для цього зі Саксонського Зерцала, ортилів шиффенів, правових роз'яснень та інших джерел створено, відповідно до поглядів їх авторів, нові джерела права. Згодом узято до уваги законодавство окремих місцевостей, звичаєве право, судову практику та римське право (с. 75–76).

Утім, як слушно констатує Автор, питання про приналежність тих чи тих джерел до автентичних або неавтентичних досі є спірним. Сам він характеризує як однозначно автентичні «Книгу ортилів міста Стендаля», «Збірник ортилів з Цвікау», «Давній вейхбільд міста Дрездена», «Кодекс Брегенца», «Давню книгу ортилів Дрездена», «Шиффенське зібрання міста Пьоснека» та низку інших збірників. Досить детально аналізується й таке відоме неофіційне джерело магдебурзького права, як «Вейхбільд Вульгата»: його походження,

зміст, найважливіші глоси. Подано також оглядову критику неавтентичних джерел, зокрема «Несистематичного шиффенського права», «Систематичного шиффенського права», «Судебника Цвікау», «Правової книги міста Майсена», «Міської книги Айзенаха», «Познанського кодексу», «Правової книги міста Глосау». До широко використовуваних неавтентичних джерел Автор зараховує і такі збірники, як «Магдебурзькі питання» та «Квіти з Магдебурга». Окремо аналізуються й глоси, зокрема до Саксонського Зерцала: наприклад, глоса бранденбурзького придворного судді Йоганеса фон Буха, написана після 1325 р., та Стендальська глоса невідомого автора, написана між 1374 та 1410 р. у м. Стендаль.

Далі коротко оглянуто джерела кульмського і новомарктського права. Про друге сказано лише у зв'язку з «Новомарктським суддебником», хоча, як можна припускати, таких джерел було значно більше. Утім, до цього важко щось додати, бо Микола Кобилецький, схоже, підняв питання новомарктського права вперше в українській, ба навіть східноєвропейській історіографії. Натомість більше відомо про джерела кульмського, інакше хелмінського, права (в книжці його чомусь названо «кульменським»). Автор пише про старе кульмське право, яке ґрунтувалося на «Систематичному шиффенському праві», Швабському Зерцалі та магдебурзьких шиффенських рішеннях для Кульма, натомість таке джерело, як Кульмський привілей, лише побіжно заторкує. Нагадаю, що цей установчий акт для Кульма і Торуня, виданий 28 грудня 1233 р. гофмейстером Германом фон Зальцом і ландмейстером Пруссії Германом Бальком, було 1 жовтня 1251 р. відновлено у двох примірниках (окремо для Кульма і Торуня) магістром німецьких провінцій ордену Еберхардом фон Зайном у зв'язку з втратою оригіналу під час пожежі Кульма 1244 р. та перенесення обох міст на нові місця. Саме цей документ ліг в основу міської правничої системи орденської Пруссії – кульмського права, яке впродовж XIII–XVII ст. діяло в більшості міст Пруссії та на суміжних із нею балтійських і слов'янських теренах, що детально вивчав згаданий вище російський історик Александр Рогачевський.

Щоправда, пізніше, в іншому розділі, Микола Кобилецький повертається до Кульмського привілею, однак наведена там інформація суперечить поданій тут. Так, на с. 88 читаємо, що кульмське право сформувалося у XV ст., а на с. 165 – що воно «у 1233 р. ... територіально вийшло за межі Пруссії». Інших джерел кульмського права, окрім привілею, в монографії не згадано, хоча вони не тільки існували, а й мали непересічне значення. Додам, що в саме поняття «кульмське право» (*Jus Culmense*, *Kulmer Recht*, *prawo chełmińskie*) вже в середні віки вкладали подвійний зміст. З одного боку, ним окреслювали обсяг тих привілеїв, що їх надавали суверени із посиланням на зразок Кульма або його «дочірніх» міст, визначаючи здебільшого обов'язки мешканців щодо суверена. З другого боку, кульмським правом називали правові збірники, укладені на пруських теренах у XIV–XVI ст. й офіційно затверджені верховною владою як узагальнення місцевого права. Частина норм, що їх закріплювали ці збірники, було запозичено зі Священної Римської імперії, а частина відображала місцеві, пруські особливості. Тут регламентувалися передусім повсякденні взаємини жителів, тоді як їхні обов'язки стосовно суверена майже не заторкнuto²¹. Миколі Кобилецькому варто було бодай побіжно проаналізувати ці джерела, оскільки у його монографії розглядається не лише магдебурзьке, але й похідні від нього кульмське (хелмінське) та новомарктське (шведське) право. Поза тим, заради стрункішої логіки викладу, це краще було б зробити в джерелознавчому огляді, а не в розділі, присвяченому кульмському праву.

Як окрему, самостійну групу джерел магдебурзького права Автор аналізує праці юристів XVI–XVII ст., зокрема «Статут Ласького» (в монографії його названо «Статут Ласкі»), укладений канцлером Польського Королівства, одним з ідеологів езекуційного руху Яном Лаським (1456–1531). Щоправда, Микола Кобилецький помилково називає Ласького канцлером і архієпископом одночасно, адже, як відомо, це було неможливо, бо суперечило принципу *incompatibilitas*, тобто непокєднання в одних руках кількох вищих урядів²². У цьому ж розділі детально аналізується низка інших праць: Яна Сервуса

Тухольчика, Миколая Яскера (його твір дехто із сучасних німецьких науковців вважає найточнішим перекладом німецьких оригіналів вейхбільду та ландрехту), Яна Кірштейна Церазина, іспанця Педро Руїни де Моросу, а також відомого кодифікатора німецького кримінального права Бенедикта Карпцова. Чимало уваги присвячено й роботі львівського синдика Павла Щербича (1552–1609), чії праці були популярними в Україні XVII ст., проте особливо детально Автор зупиняється на Бартоломеї Гроїцькому, що й зрозуміло з огляду на ту роль, яку відігравали твори Гроїцького в українських містах, де їх використовували як зводи права.

На жаль, викладові цих сюжетів притаманна деяка хаотичність, оскільки Микола Кобилецький не дотримується ні хронологічного, ні значеннєвого принципу. Так, роботи Щербича аналізуються перед роботами Гроїцького, хоча написано їх було пізніше. Ще одним прорахунком книжки, на мою думку, є те, що Автор не згадав такого джерела кульмського права, як видана 1623 р. в Познані праця Павла Кушевича «Хелмінське право, виправлене і з латинської мови польською перекладене», хоча цей твір посідав важливе місце серед «правних книг» Гетьманату, де його вживали по магістратських судах аж до XIX століття. До речі, один із примірників роботи Кушевича зберігається у Львові, у Відділі рідкісної книги НБУ ім. В. Стефаника²³, проте, обговорюючи її, Автор посилається не на автентичний текст, а на його новітні інтерпретації.

Суттєвим недоліком розділу є те, що в ньому майже нічого не сказано про джерела німецького права, безпосередньо пов'язані з Україною: локаційні листи та привілеї економічного, торгового і правового характеру. Заслужували б на увагу й книги, що їх провадили органи міського самоврядування – рада, лава, Колегія 40 (60, 20, 12 тощо) мужів, книги доходів і видатків, книги окремих лонгерій²⁴ та ін. Багато інформації найрізноманітнішого характеру містять також реєстри прийняття до міського права²⁵. Врешті, безперечним джерелом до історії німецького права українських міст є Литовська, Коронна та Руська Метрики²⁶, а також епістолярна спадщина – листи міських урядників до воевод, патронів тощо.

В окремому розділі Автор розглядає функціонування кульмського та новомарктського права, будуючи своє дослідження в компаративному аспекті, що, безумовно, заслуговує на схвалення. Однак добру половину тексту тут присвячено оглядові джерел, що логічніше було б зробити вище, у відповідній частині книжки. До того ж новомарктське право було здебільшого сільським (ним володіло тільки 132 міста і близько 1 тис. сіл), і його вживали порівняно недовго – до ліквідації інституту спадкового вйтівства, себто до початку XVI ст. (останню локацію на цьому праві, як пише сам Автор, було проведено 1511 р. в с. Липниці у Польщі, с. 171–172). Зазначаючи, що на українських теренах «сьогодні відомо 25 населених пунктів Галичини, які володіли новомарктським правом», і що в архівах Польщі та України збереглося 12 відповідних привілеїв, Микола Кобилецький не подає ні назв цих поселень, ні конкретних відомостей про функціонування такого права. Незрозуміло також, що він мав на увазі, пишучи: «Особливістю новомарктського права є його багаторазове надання з метою врегулювання правовідносин, засвідчене статистикою» (с. 172). Коли йдеться про привілеї з повторною згадкою про надання, то це – аж ніяк не «особливість новомарктського права», бо кожен новий власник (чи магнат, чи король) підтверджував привілеї такого роду і на магдебурзьке, і на кульмське право.

Наступний розділ монографії присвячено системі міського самоврядування. Розглядаючи питання про вйта й лаву, Автор навів багато цікавих інформацій, але й тут, на жаль, не зміг уникнути неточностей. Для прикладу, обговорюючи функції вйта, він пише: «Спочатку вйтові належала у місті адміністративна, поліційна і судова влада. Загалом після створення такої демократичної інституції, як міська рада, за ним залишилися лише судові функції». Так справді було у Німеччині, де міська рада виникла пізніше, ніж колегія шиффенів. Натомість українським містам, де німецьке право поширилося значно пізніше, було притаманне не лише запровадження ради самим локаційним привілеєм, а й відпочаткове переважання її ролі. Принагідно додам, що функції та компетенція вйта не

збігалися у містах Корони Польської і Великого князівства Литовського, вже не кажучи про їх трансформацію в часі. Більше того, багато в чому різнилися й функції вїта у приватних та королівських (чи великокняжих) містах, що в дослідженні спеціально не застережено. Це призводить до плутанини або й хибних тверджень, як ось тут: «З юридичного погляду вїт підпорядковувався галицько-волинському князю, польському королю або великому литовському князеві» (с. 187). Зрозуміло, що не тільки, бо існували й приватні міста – до речі, на їх специфіку вже звертали увагу історики²⁷.

Класифікуючи українські міста, Микола Кобилецький спирається на схему, що її запропонував свого часу Василь Отамановський, який поділяв населені пункти міського типу на такі, що володіли повним чи неповним магдебурзьким правом «відповідно до обсягу наданих їм прав на самоврядування: а) міста, в яких вїтівство було інкорпороване місту, та б) міста, в яких вїтівство було надане сторонній для міста особі – старості або спадковому вїтові-шляхтичу»²⁸. Проте особливостей вїтівської влади в кожній із цих категорій міст Автор рецензованої монографії не простежує, зокрема не вказує, у яких випадках вїта обирали міщани, а коли його призначав королівський староста чи власник приватного міста (у другому випадку траплялися й винятки: скажімо, у Горохові на Волині, згідно з привілеєм 1660 р., міщани самі обирали вїта з-поміж п'ятьох райців²⁹). Не зовсім відповідає дійсності й те, що вїт, як читаємо в книжці, був членом міської ради з правом дорадчого голосу (с. 194). Це стосується лише окремих міст, зокрема Львова, де вїт став постійним членом ради з 1642 р. внаслідок відповідної ухвали про його вибір тільки з-поміж членів ради, а 1650 р. було взагалі скасовано вибори і встановлено почерговість обіймання посади вїта радниками³⁰.

Так само не зовсім точним є твердження, нібито «зрідка права вїта належали міським радам (Львів, Київ, Кам'янець-Подільський, Самбір)» (с. 197). Насправді ради не виконували функцій вїта, а лише призначали (чи обирали) його. Скажімо, у Львові вїтів з 1591 р. почергово призначали з числа радників та лавників, обираючи їх щорічно. Є певні запитання

й до думки Автора, згідно з якою «війт приватновласницьких міст відповідав у суді за участю війтів 7 міст під головуванням власника» (с. 194). Джерело таких даних не вказане, тож неясно, до якої території та до якого періоду відносилася ця норма. А як було тоді, коли власникові належало менше семи міст, або за яким принципом визначалися представники, якщо у власності магната було їх більше семи? І як судилися війти королівських міст?

В обговоренні інституту війтівства трапляються й інші суперечності. Так, посилаючись на Вердта, Микола Кобилецький пише, що «у Києві посаду війта запроваджено ще 1430 р., тобто до надання місту магдебурзького права» (с. 188), а дещо нижче, вже посилаючись на Наталю Білоус, зазначає, що «першу згадку про існування у Києві посади війта датують 1494 р. – роком надання місту магдебурзького права» (с. 192). Згадуючи далі про Кам'янець-Подільський, Автор твердить, ніби «практично у місті існували посади 2 війтів – польсько-руської (української) та вірменської юрисдикцій» (с. 194). Насправді ж вірменський війт не входив до структур магдебурзького самоврядування, бо вірмени користувалися власною юрисдикцією, яка передбачала окремого війта. Це добре видно на прикладі Львова: за спостереженням Освальда Бальцера, авторитетного знавця правового становища вірмен, львівська вірменська громада вже в давньоруські часи мала власного війта та окрему юрисдикцію³¹. Сказане означає, що самоврядна організація міст на магдебурзькому праві і самоврядування вірмен в українських містах – це два окремих питання, які на сьогодні вже нараховують чимало спеціальних студій³².

Окремий підрозділ монографії присвячено функціонуванню ради – діяльності радників і бурмистрів. Тут детально розглядається склад ради у різних українських містах, засади і церемонії її обрання (на прикладі Львова і Києва), функції, статті міських доходів і прибутки радників. Особливу увагу Автор звертає на оборонні завдання рад Києва та решти прикордонних міст, що відрізняло їх від міських поселень Великого князівства Литовського і Корони Польської. Виділено

також опікунську функцію ради – щоправда, лише на підставі привілею Яна Казимира 1666 р. для Львова, хоча в дійсності ця функція була однією з засадничих (годі звернутися хоча б до Гроїцького), а отже, закріплювалася за радою від початків її існування. Процеси олігархізації у містах і боротьбу з ними, наслідком чого, власне, й стало формування у XVII ст. гмінних палат, Микола Кобилецький лише принагідно згадує. Утім, і тут йому не вдалося уникнути неточностей. Так, він пише:

Найважливішим нормативним актом, який ухвалила міська рада Львова спільно з лавниками, колегією «40 мужів», мешканцями міста («усі стани і народ»), були вількери (Willkuhre, arbitria), які зберігали правову чинність упродовж року і дня, набуваючи силу закону. Найстаріший львівський вількер належав до 1360 р. і був затверджений королем Казимиром III Великим (с. 208).

Нагадаю, що «Колегію 40 мужів» утворено у Львові за привілеєм Стефана Баторія від 25 травня 1577 р., а отже – вона аж ніяк не могла брати участь у прийнятті перших львівських вількежів.

Далі обговорено різноманітні торговельні й економічні привілеї міст; розглянуто діяльність комісій міської ради та допоміжні міські служби; проаналізовано роботу писаря, його основні функції та платню; детально описано діяльність синдика, інстигатора (від лат. *instigator*, а не «інстригатора», як читаємо в книжці), тлумача, возного, ката й інших міських службовців. На основі львівських даних переважно XVI–XVII ст. представлено роботу міських фінансових комісій, хоча цей матеріал і не є достатньо повним (нагадаю, що уряд лонгерів у Львові другої третини XVIII ст. досліджував львівський історик Ігор Лильо³³).

Після цього Автор переходить до аналізу правового статусу міського населення, зокрема інституту міського громадянства і процедур прийняття до міського права. При загальному добротному підборі й викладі матеріалу сюди теж вкралися окремі неточності. Так, податок, що його сплачували у Львові неодружені молодики, називався «бикове» (*bykowe*),

або ж «арбітріум», а не «букове». Далі читаємо, що «у Києві нових міщан вписували до окремого реєстру», хоча таке відбувалося не лише у Києві, ба більше, у численних містах прийняття до міського права фіксували у спеціальних книгах «*Libri electionum et ius civitatis suscipientium*» («Книги виборів і прийняття міських прав»). У Львові, скажімо, такі книги провадили з 1572 по 1778 р. (до 1572 р. записи такого змісту робили у рахункових книгах). У цій же частині Автор досить схематично окреслює співжиття окремих національних громад по містах, натомість цілий підрозділ присвячує організації та правовим засадам діяльності цехів, що, на мій погляд, не вписується у задекларовану назвою монографії тему. Адже, як слушно зазначає сам Автор, цехова організація була тільки «одним із елементів міст, що здійснювали самоврядування на основі магдебурзького права», а міська рада лише «керувала цехами через затвердження спеціальних статутів і ухвал цехів» (с. 232). Цехи, отже, жили за власним цеховим правом, і хоча воно було тісно пов'язане з міським, але не являло собою його складової частини, та й надання магдебурзького права не передбачало організації цехового ремесла³⁴.

Наступний розділ монографії стосується міського судочинства – роботи й компетенцій різних судів, що діяли у містах не лише з повним, а й з неповним магдебурзьким правом. Автор заторкує як королівські, так і приватні міста-магдебургії, проте через дещо хаотичний виклад матеріалу простежити відмінності в судовій організації тих і тих важко. Трапляються й твердження, не підкріплені посиланням на джерело. Для прикладу, читаємо, що «львівські вйтівськолавничі суди на зразок Кракова з 1588 р. отримали право на притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що підпорядковувались шляхті» (с. 270). Хотілось би знати, на основі чого сформульовано таку думку. Або таке: «До XIV ст. у більшості міст судові книги вели на воскових таблицях, тож досі вони не збереглися» (с. 264). Для мене це звучить як нонсенс, хоча, можливо, я помиляюсь. То звідки у Автора ці дані?

Поруч із міськими проаналізовано виникнення і функціонування вищих судів магдебурзького права, що діяли по більших містах Європи як апеляційні інстанції для міст-магдебургій, серед іншого – і в шести містах Польської Корони. Тут рішення апеляційного суду, як слушно констатує Автор, можна було оскаржити в асесорському суді, що служив вищою апеляційною інстанцією для міського судочинства після створення у 1578 р. Коронного трибуналу. У монографії обраховано, які українські міста і скільки разів позивалися до цього суду, а водночас стверджується, ніби існував ще один апеляційний суд для міст-магдебургій – референдарський, створений у 1507 році. Насправді ж цей суд, на відміну від асесорського, міських спорів не розглядав, про що, зрештою, дещо нижче пише й сам Микола Кобилецький: «При розгляді апеляційних справ референдарський суд здебільшого захищав інтереси селян у їхніх справах із королівськими службовцями» (с. 272) (варто уточнити, що референдарському судові підлягали тільки справи селян королівської юрисдикції³⁵). Врешті, ніколи не існувало такої інстанції, як Львівський апеляційний суд, що про нього неодноразово згадує Автор. Львівський магістрат виконував цю функцію лише для королівських міст і містечок «Руської землі» – згідно з відповідною клаузулою привілею Владислава III Варненчика від 17 липня 1444 р.:

Також надаємо (право) згаданому місту Львову та його міщанам та жителям, що всі і кожне наше місто, містечко чи село, які знаходяться у всій нашій Руській землі, та їхні мешканці зверталися у згадане наше місто Львів у справі прав і вироків, де правила-статті для присудження і винесення вироків, по-іншому «ортилі», нехай від них (львівських міщан) отримають і викуплять, щоб користуватися і вживати на свою користь, згідно з тим, як наше місто Львів звично користується, вживає на свою користь і тішиться³⁶.

Восьмий розділ монографії присвячено уживанню магдебурзького права по селах Галичини – очевидно, під впливом праць Андрія Яковліва³⁷ (цей вплив простежується і в інших місцях книжки). На мій погляд, однак, розгляд цього

сюжету не вписується у мету монографії, адже міське й сільське магдебурзьке право формувалися на різних засадах, і їх об'єднувала хіба що назва, бо німецьке право сіл насправді базувалося на саксонському земському праві. За слушним спостереженням Г. Гуменюка, на польських теренах

...під поняттям магдебурзького права далеко не завжди розумілось одне і те саме. [...] саксонсько-магдебурзьке право є досить обширним та загальним поняттям, застосовуваним для позначення двох нових на той час видів права – міського та земського, що розвинулося в тісній взаємодії між собою на основі занепадаючого тоді давньонімецького права (Stammesrecht) в умовах економічних змін і спричинених цими змінами переселень народів³⁸.

На початку рецензованої книжки Микола Кобилицький пише про відмінність між сільським та міським правом, підкреслюючи, що мешканці міст були вільними від особистої залежності, оскільки «феодалові належала загалом уся міська громада», тоді як «кожен селянин, хоч і мав певні пільги за правом Магдебурга, однак залишався особисто залежний від поміщика», а відтак правовий статус городян був значно вищим (с. 49). Натомість у розділі, про який мова, стверджується протилежне: «Король та власники збільшували прибутки держави й особисті доходи, а селяни, користуючись особистою свободою, підвищували продуктивність праці, мали власні прибутки» (с. 283). То звільняло магдебурзьке право селян від особистої залежності чи ні?

Зауважу, що загалом цей розділ викликає у мене, як пересічного читача, не обізнаного з історією сільського варіанта німецького права, більше запитань, ніж відповідей. Серед іншого, я не знаходжу тут чіткої відповіді, чим же місто відрізнялося від села у правовому сенсі. Автор пише, що, «на відміну від Німеччини, де міста здійснювали самоврядування на основі міського права (Stadtrecht), а села – земського права (Landrecht), на українських землях такого поділу не було»; і далі: «на території Галичини... не існувало відмінностей між правовим статусом міст та сіл» (с. 281). А буквально кількома рядками нижче читаємо, що головною відмінністю служила

діяльність органів міського самоврядування – міської ради. Вказавши на економічні різниці у міському та сільському житті, Автор тут же зауважує, що їх «важко простежити», коли йдеться про малі міста. Додам, що в Центральній-Східній Європі чисельно переважали саме малі міста, і то здебільшого аграрні, які визначали загальну спрямованість тутешньої урбанізації³⁹. Утім, це притаманно й Заходові, де теж переважали дрібні (до 2 тис. мешканців) і найдрібніші (500–1000 чол.) міста, охоплюючи 75 % усіх міських громад⁴⁰, себто таке явище було прикметою урбанізаційних процесів не лише на Сході, але й в Англії, Франції та німецьких князівствах: тут, зокрема, за спостереженням Александра Рогачевського, громади, що нараховували 2 тис. чол., складали близько 94,5 % загалу⁴¹.

Тож економічна різниця між містом і селом справді була малопомітною, і полягала вона зовсім не в тому, або не тільки в тому, що в міських поселеннях активніше розвивалося ремесло чи існували оборонні споруди, як вважає Микола Кобилецький, а якраз у правовому статусі мешканців. Принагідно зауважу, що самé поняття «місто» неодноразово обговорювалося в історичній урбаністиці (особливо ХХ ст.), однак науковці й досі не дійшли згоди, пропонуючи найрізноманітніші критерії виокремлення поселень міського типу: наявність певної кількості жителів та оборонної стіни, рівень концентрації неаграрного виробництва, власний ринок⁴², міське право, статус поселення як адміністративного центру довколишньої території тощо (у цілому нараховують до 15 таких дефініцій, кожна з яких підкреслює той чи той чинник містоутворення⁴³). Упродовж останніх років набула поширення концепція, за якою місто – це не лише соціо-економічне явище, а й духовний, культурний та психологічний феномен, нерозривно пов'язаний з ідентичністю городян і специфікою комунікацій у бюргерському середовищі. Тож не випадково в сучасних працях на перший план виступає дослідження структури соціальних зв'язків між городянами, що сприяє кращому розумінню міської специфіки та подоланню однобічного сприйняття міста.

Повертаючись до рецензованої монографії, не можу погодитися з твердженням Миколи Кобилецького, ніби «магдебурзьке право селянам надавали переважно у XIV–XV ст., а містам – упродовж XV–XVIII ст.» (с. 282). Оскільки перед цим у тексті йшла мова про Руське воєводство, логічно припустити, що сказане стосується його території, де насправді політика локації міст вже у XIV ст. була достатньо активною, що підтверджують численні дослідження як польських, так і українських істориків⁴⁴ (за нещодавніми підрахунками Анджея Янечека, на руських теренах упродовж XIV ст. було осаджено 38 міст⁴⁵). У цілому ж, як відомо, урбанізаційна хвиля на Сході Європи дещо спізнювалася порівняно із Заходом. Так, коли в німецькій частині Священної Римської імперії станом на середину XIII ст. існувало близько 1 тис. нових міст, а до 1300 р. їх загальне число збільшилося утричі, то в Короні Польській упродовж XIII ст. з'явилося всього 230 міст, однак до початку XIV ст. вони вже заповнили всю територію на захід від лінії Кенігсберг–Краків⁴⁶. Урбанізація захопила й Галицьку Русь, щоправда, набувши більшого розмаху у XV ст., коли тут було засновано 96 міст⁴⁷.

Низку неясностей у рецензованій монографії насуває обговорення інституту солтисів у селах на магдебурзькому праві. Автор піднімає чимало важливих проблем, зокрема щодо прав та обов'язків солтиса, процедури обрання й засад діяльності лавників, функціонування солтиського та великого гайного суду, апеляційних судів у сільських справах тощо. Разом із тим у книжці читаємо, що право власності поширювалось і на дітей солтисів, проте непряно залишається, чи була ця посада спадковою, а коли так, то до якого часу? І в яких випадках та чому солтиси звільнялися від військової повинності? Врешті, чим відрізнявся правовий статус сіл різної юрисдикції – міської, королівської та приватної?

Наступний розділ монографії («Магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права (XVII – початок XIX ст.)» є в рецензованому дослідженні, гадаю, цілком випадковим. Очевидно, цей сюжет потрапив у поле зору Автора під впливом праць Андрія Яковліва, який упродовж 1930-х рр.,

у рамках курсу історії України в Українському Вільному університеті, читав історію кодифікації українського права, спираючись на кодекс «Права по которым судится мало-российский народ», а також працював над цією проблемою пізніше⁴⁸. Тим часом згаданий кодекс, від якого відштовхується Микола Кобилецький, був далеко не єдиною юридичною пам'яткою, що зазнала впливу магдебурзького права. Той-таки Яковлів переконливо довів щільний зв'язок із магдебурзьким правом Другого Литовського Статуту 1566 р., а Третій Статут 1588 р., за його спостереженнями, зазнав впливів не лише німецького, а й римського права, однак опосередковано – через німецьке, зокрема через глоси кодексів німецького права⁴⁹. Зі сказаного логічно випливає, що Миколі Кобилецькому належало або залучити до свого аналізу й Литовські Статути, або не заторкувати цієї проблеми взагалі.

Останній розділ книжки присвячено функціонуванню магдебурзького права в козацькому Гетьманаті та Києві у другій половині XVII – XVIII столітті. Не буду детально зупинятися на ньому, бо це аж надто далеко від моїх наукових інтересів.

На завершення хочу сказати, що монографія Миколи Кобилецького, попри висловлені зауваження, є справді цікавою та потрібною. Мої ж закиди Авторові – це радше побажання на майбутнє, а можливо, й ревізія власних помилок. Адже розуміння глибини і складності проблеми приходить до нас із часом, а як відомо, не помиляється лише той, хто нічого не робить.

¹ Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. I. Структури повсякденності: можливе і неможливе*. К., 1995. С. 414.

² У Німеччині нараховувалось шість «сімей» міського права: фризька, саксонська, франконська, тюринзька, швабська і баварська. Своєю чергою, саксонська «сім'я» складалася з двох гілок – вестфальської, до якої відносять любекське міське право, і остфальської, до якої належало магдебурзьке право. Див.: Рогачевский А. *Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв.* СПб., 1996. С. 18.

³ Кіселичник В. *Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст* // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 39. Львів, 2004. С. 102.

⁴ Кобилецький М. *Самоврядування у місті Самборі за магдебурзьким правом* // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 37. Львів, 2002. С. 93–99; Його ж. *Самоврядування у місті Жовкві за магдебурзьким правом (до 400-річчя з дня надання)* // Там само. Вип. 38. Львів, 2003. С. 56–62; Його ж. *Магдебурзьке право в місті Тереховля* // Там само. Вип. 39. Львів, 2004. С. 11–116; Його ж. *Надання місту Сяноку магдебурзького права* // Там само. Вип. 42. Львів, 2006. С. 82–89; Його ж. *Бартоломей Б. Гроїцький та його дослідження магдебурзького права* // Там само. Вип. 44. Львів, 2007. С. 90–96; Його ж. *Новомарктське (шведське) право* // Там само. Вип. 46. Львів, 2008. С. 44–51; Його ж. *Виникнення магдебурзького права* // Там само. Вип. 47. Львів, 2008. С. 35–43; Його ж. *Правовий статус міського населення за магдебурзьким правом* // Там само. Вип. 49. Львів, 2009. С. 34–40; Його ж. *Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.)* // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. Вип. 2. Львів, 2001; Його ж. *Суд і судочинство у м. Львові за магдебурзьким правом* // Право України. 2001. № 10; Його ж. *Апарат управління міста Львова за магдебурзьким правом* // Підприємництво, господарство і право. 2003. № 7.

⁵ *Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст.* / Уклали Н. Яковенко та Г. Боряк. К., 1982; *Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799* / Уклали О. Купчинський, Е. Ружицький. К., 1972.

⁶ *Історія Львова в документах і матеріалах* / Під ред. М. Брика та ін. К., 1986. 422 с.

⁷ *Привілеї міста Львова (XIV – XVIII ст.)* / Упор. М. Капраль. Львів, 1998.

⁸ *Економічні привілеї міста Львова (XV – XVIII ст.): привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій* / Упор. М. Капраль. Львів, 2007.

⁹ Климівський С. *Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя*. К., 2002. 229 с.

¹⁰ Люта Т. *У пошуках неіснуючого міста, або Манівці топографічного методу* // УГО. Вип. 8. К., 2002. С. 150–158; Долинська М. *Термінологічні спокуси та пастки для українських «соціотопографів»* // УГО. Вип. 9. К., 2003. С. 26–43; Климівський С. *Моїм рецензентам, або Знову про соціотопографію* // УГО. Вип. 10. К., 2004. С. 251–256; Долинська М. *Відповідь Сергію Климівському* // Там само. С. 257–259; Люта Т. *Де ключі від дверей соціотопографії – знали... дві Мальвіни* // Там само. С. 260.

¹¹ Долинська М. *Історична топографія Львова XIV–XIX ст.* Львів, 2006. 356 с. (Додам, що вже після публікації рецензованої тут монографії Андрій Фелонюк захистив дисертацію, де аналізується питан-

ня юридик і лібертацій у передмістях Львова: Фелонюк А. В. *Передмістя Львова другої половини XVII–XVIII ст.: адміністративно-правовий статус та соціотопографія*. Дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2009.)

¹² Пор.: Гошко Т. *Російська та білоруська історіографія проблеми німецької колонізації та магдебурзького права в Східній Європі XIV–XVII ст.* // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. 2. Львів, 1999. С. 43–78.

¹³ Див.: Киселичник В. *Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст*. С. 102–110; Гуменюк Г. «Саксонське Зерцало» – перша кодифікація німецького середньовічного права (до 780-річчя прийняття) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 45. Львів, 2007. С. 55–60; Його ж. «Саксонське Зерцало» – різновид імператорського права // Там само. Вип. 46. Львів, 2008. С. 33–43; Його ж. *До питання про створення «Саксонського Зерцала» – кодексу середньовічного права Німеччини* // Там само. Вип. 47. Львів, 2008. С. 30–34.

¹⁴ Щоправда, деякі з них не витримують наукової критики, але це не знімає потреби на них реагувати. Пор.: Котенко Т. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування м. Києва (IX–XIX ст.)* // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Вип. 74–76. К., 2007. С. 103–107; Його ж. *Особливості поширення магдебурзького права у слов'янських народів* // Там само. С. 146–149.

¹⁵ *Магдебурзькому праву у місті Дубно – 500 років*. Мат-ли Міжнар. конф. Дубно, 2007. 258 с.

¹⁶ Див., зокрема: Сагановіч Г. *Магдэбургскае права ў гарадах Беларусі* // Матэрыялы па гісторыі Беларусі. Мн., 1997. С. 45–48; Стрэнкоўскі С. *Вольнасці і прывілеі гарадоў заходняй часткі Вялікага княства Літоўскага*. Вучэбны дапаможнік. Мн., 1997; Його ж. *Гарадское самакіраванне ў вялікакняжацкіх уладаннях заходняй часткі Вялікага княства Літоўскага: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук*. Мн., 1999; Його ж. *Дзейнасць органаў самакіравання гарадоў заходняй часткі Вялікага княства Літоўскага* // Пытанні гісторыі Беларусі. Мн., 1998, тощо. Вийшла також узагальнююча монографія про запровадження і функціонування магдебурзького права в Білорусії, де, очевидно, є чимало перегуків із тим, про що пише М. Кобилецький: Місарэвіч Н. *Магдэбургскае права на Беларусі*. Гродна, 2003.

¹⁷ *Miasta i mieszczaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej do połowy XIX wieku* / Pod red. D. Michaluk, K. Mikulskiego. Toruń, 2003. 380 s.; *Kamieniec Podolski: studia z dziejów miasta i regionu* / Pod red. F. Kiryka. Kraków, 2000; Janeczek A. *Miasta Rusi Czerwonej w nurcie modernizacji. Kontekst reformy XIV–XV w.* // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 1995, nr 43. S. 55–66; *Album Civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do*

prawa miejskiego we Lwowie, 1388–1783. Т. 1 / Wyd. Andrzej Janeczek. Poznań–Warszawa, 2005.

¹⁸ Рогачевский А. *Очерки по истории права Пруссии XIII–XVII вв. (по материалам рукописных собраний Берлина и Санкт-Петербурга)*. СПб., 2004. 496 с.

¹⁹ Рогачевский А. *Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв.*; Його ж. *Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в.* СПб., 2002. 368 с.

²⁰ Від нім. Willkür. В українській історіографії вживаються розбіжні транскрибування цього терміна – вількир, вількер, вількюр тощо. У своїй праці «*Нариси з історії магдебурзького права*» я свідомо вживала польське транскрибування – «вількеж», оскільки, на мою думку, саме в такому звучанні це поняття уживалося на теренах Польської Корони, а згодом Речі Посполитої. Цю позицію заперечує В. Кіселичник (див. його зауваження на мою адресу: Кіселичник В. *Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст*. С. 109).

²¹ Рогачевский А. *Очерки по истории права Пруссии XIII–XVII вв.* С. 57.

²² Пор.: Зашкільняк Л., Крикун М. *Історія Польщі*. Львів, 2002. С. 115.

²³ *Prawa chelminskiego poprawionego y z lacinskiego ięzyka na polski przetlumaczzonego xiaq pięcioro ku pospolitemu pozytkowi* / Przez Pawła Kuszewica z Chelмна. Poznań, 1623. 196 s.

²⁴ Див.: Дашкевич Я. *Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження)* // *Історичні джерела та їх використання*. Вип. 4. К., 1969. С. 129–171.

²⁵ Пор.: Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405-1604*. Lwów, 1931. S. 1–6. В останні роки цю проблему досліджував Орест Заяць (Заяць О. *Умови і процес надання міського громадянства у Львові в 1501–1571 рр.* // *Львів: місто – суспільство – культура*. Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. Львів, 2007. С. 68–77). Польські історики започаткували не лише детальне опрацювання таких книг, але і їх публікацію: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572. Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572* / Wyd. A. Kiełbicka, Z. Wojas. Kraków, 1993; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611* / Wyd. A. Kiełbicka, Z. Wojas. Kraków, 1994; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656* / Wyd. F. Kiryk. Kraków, 1979. Дочекалися видання і книги прийняття до міського права Львова: *Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie, 1388–1783*. Т. 1 / Wyd. A. Janeczek. Poznań–Warszawa, 2005.

²⁶ Частково цю проблему заторкував М. П. Ковальський: Ковальський Н. *Локационные и магдебургские грамоты городам Украины в составе коронных книг записей «Литовской метрики» второй половины XVI – первой половины XVII века* // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории*. Днепропетровск, 1983. С. 3–13; Його ж. *Привілеї («листи») на магдебурзьке право містам України в книгах Руської (Волинської) метрики XVI–XVII ст.* // *Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність)*. Тези Міжнар. конф. Рівне, 1993. С. 89–92.

²⁷ Opas T. *Miasta prywatne a Rzeczpospolita* // *Kwartalnik Historyczny*. R. LXXVIII, z. 1. 1971. S. 28–48; Wyrobisz A. *Rola miast prywatnych w Polsce w XVI i XVII wieku* // *Przegląd Historyczny*. T. LXV, z. 1. 1974. S. 19–46; Заяць А. *Війтівська влада у приватних містах Волині XVI – першій половині XVII ст.* // *Соціум*. Вип. 8. К., 2008. С. 56–60.

²⁸ Отамановський В. *Вінниця в XIV–XVII століттях*. Вінниця, 1993. С. 377–378.

²⁹ Заяць А. *Війтівська влада у приватних містах Волині*. С. 57.

³⁰ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова* / Переклад І. Сварника. Львів, 2002. С. 20.

³¹ Balzer O. *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie* // *Studia nad historią prawa polskiego*. T. 4, z. 1. Lwów, 1909. S. 9.

³² Серед новіших варто згадати: Дашкевич Я. *Документи з внутрішнього життя вірменської громади Львова кінця XVI – початку XVII ст.* // *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Вип. 2 (1995–1997). Львів, 1999. С. 151–154; Його ж. *Типологія актів з історії щоденного життя Львова (вірменська колонія кінця XVI – початку XVII ст.)* // *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 3–4. К., 1999. С. 169–199; Його ж. *Вірменське самоврядування Києва в межах магдебурзького права XV–XVII ст.* // *Самоврядування в Києві: історія та сучасність*. Мат-ли Міжнар. конф., присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. К., 2000. С. 133–137; *Привілеї національних громад міста Львова* / Упор. М. Капраль. Львів, 2000. С. 15–24, 120–380; Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини)*. Львів, 2003. С. 159–198; Демкова М. *Цивільне право за Вірменським Статутом 1519 р.* // *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Вип. 38. Львів, 2003. С. 48–55; Бойко І. *Соціально-правове становище вірменської громади міста Золочева (XVI–XVIII ст.)* // *Там само*. С. 63–67.

³³ Лильо І. *Уряд економів (лонгерів) у системі самоврядування Львова другої третини XVIII ст.* // *Львів: місто, суспільство, культура*. Т. 3. Львів, 1999. С. 167–178.

³⁴ Пор. інформацію про львівські цехи, представлену у виданні: *Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.)* / Упор. М. Капраль. Львів, 2007.

³⁵ Góralski Z. *Urzędy i godności w dawnej Polsce*. Warszawa, 1998. S. 113–114.

³⁶ *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)* / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. С. 98.

³⁷ Зокрема, монографії А. Яковлева «*Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert*» (Ляйпциг, 1942).

³⁸ Гуменюк Г. *До питання про вплив саксонсько-магдебурзького права на формування східноєвропейських правових систем* // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 48. Львів, 2009. С. 42.

³⁹ Проблема малих міст на сьогодні добре опрацьована і в польській, і в західній історіографії. Див., для прикладу: Wyrobisz A. *Małe miasta w Polsce w XVII-XVIII w.* // *Miasta doby feodalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a przestrzenie* / Pod red. A. Gieysztor a T. Rozłanowskiego. Warszawa; Poznań; Toruń, 1976. S. 177–187; Janeczek A. *Town and Country in the Polish Commonwealth, 1350–1650* // *Town and Country in Europe, 1300–1800*. Cambridge – New York, 2001. P. 166; *Small Towns in Early Modern Europe* / Ed. by P. Clark. Cambridge; New York, 1995. Було зроблено спробу комплексного підходу до проблеми малих міст і в українській історіографії, щоправда досить слабку: *Проблема малих міст України: розвиток самоврядування і реформування місцевого господарства в контексті національних традицій і світового досвіду*. Мат-ли Міжнар. конф. Львів, 2000. 228 с.

⁴⁰ Хачатурян Н. *Город в системе феодальной формации* // Вопросы истории. 1983, № 1. С. 76.

⁴¹ Hilton R. H. *English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study*. Cambridge, 1992. P. 32–63; Scott T. *Town, Country, and Regions in Reformation Germany*. Boston, 2005. P. 283–306; Рогачевский А. *Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в.* С. 72.

⁴² Цього критерію, зокрема, дотримується Андрій Заяць, вважаючи, що «найважливішим інструментом тогочасного господарського життя міста, його індикатором» були ярмарки і торги: Заяць А. *Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття*. Львів, 2003. С. 99.

⁴³ Томплінсон Р. *Городская структура. Социальная природа города и городское пространство* // *Проблемы методологии истории средних веков: Европейский город в системе феодализма*. Ч. 1. М., 1979. С. 224–229.

⁴⁴ Berdecka A. *Nowe lokacje miast królewskich w Małopolsce w latach 1333–1370. Chronologia i rozmieszczenie* // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1974. T. LXV, z. 4. S. 610–612; Kamińska K. *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historycznoprawne)*. Тогуń, 1990. S. 106–108; Кісь Я. Виникнення і розташування міст на території Руського та Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. (Матеріали до історичного атласу України та історії міст і сіл) // Архіви України. 1988, № 2. С. 35–41.

⁴⁵ Janeczek A. *Town and Country in the Polish Commonwealth, 1350–1650*. P. 164.

⁴⁶ Рогачевский А. *Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в.* С. 71–72.

⁴⁷ Janeczek A. *Town and Country in the Polish Commonwealth, 1350–1650*. P. 164.

⁴⁸ Програма викладів Українського Вільного університету в Празі в зимовім півроці 1933–34 рр. Прага, 1933. С. 3; Програма викладів Українського Вільного університету в Празі в літнім півроці 1935 р. Прага, 1935. С. 3; Програма викладів Українського Вільного університету в літнім півроці 1936 р. Прага, 1936. С. 8. Див. також: Гошко Т. *До історіографії німецького права в Україні (1920–1940-ві рр.)* // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років. С. 60–61.

⁴⁹ Яковлів А. *Український кодекс 1743 року «Права по которым судится малоросійський народ», його історія, джерела та систематичний виклад змісту* // Записки НТШ. Т. CLIX. Мюнхен, 1949. С. 39–40.